

DOI: 10.55666/folklor.1699561

OSMANLI DÖNEMİ ÂŞIK KAHVEHANELERİNİN İŞLEVİ

İbrahim Ethem ARIOĞLU* & Zülfikar BAYRAKTAR**

Öz

Geleneksel halk hikâyeciliğinin icra edildiği en eski mekânlardan biri de Osmanlı âşık kahvehaneleridir. Osmanlı dönemi âşık kahvehaneleri gerek bağlam, yapı ve şekil, gerekse de içerik ve işlev özellikleri yönüyle diğer kahvehanelerden birçok yönüyle farklılık arz etmektedir. Bu kahvehaneleri özel kılan unsurlardan bahsetmek mümkündür. Dönemin sakinleri bu mekânları dinlenmek, hoşça vakit geçirmek, eğlenmek, sosyalleşmek, siyasi ve toplumsal meseleleri konuşmak, ticaret yapmak, haber almak, istihbarat ve daha birçok amaç doğrultusunda kullanmışlardır. Geleneksel sözlü anlatı geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olan âşıklık geleneğinin icra edildiği bu özel mekânlar, devlet adamlarının ve seyyahların da uğrak mekânları arasında yer almıştır. Birçok seyyah özellikle tutmuş oldukları günlük ve seyahatnamelerinde bu mekânlardan bahsetmişlerdir. Osmanlı Dönemi âşık kahvehaneleri sosyokültürel ve ekonomik işlevleri yönüyle toplumun aydınlanması, farklı fikir ve görüşlerin toplum içerisinde yaygınlık kazanmasında da etkili olmuş mekânlar olarak ön plana çıkmaktadır. Mahalle kültürünün yaygınlaşarak duygu ve düşüncelerin toplumsal paylaşıma açık hale gelmesine imkân sunan bu mekânlar, dönemin âdeta toplum merkezleri işlevini görmüşlerdir. Okuma yazmanın dönemin toplumu tarafından henüz içselleştirilemediği bu dönemde âşık kahvehaneleri, sözlü anlatı geleneğinin icra edildiği mekânlar olması yanı sıra eğitim, öğretim ve okuma faaliyetlerinin de mekânları olmuşlardır. Bu mekânlar, halkın eğitim alması noktasında önemli bir rol oynamış, dinî ve ahlâkî değerlere dair sohbetlerin yapıldığı, bilgi paylaşımının yoğun olduğu yerler olarak toplumsal yapının şekillenmesinde de etki yaratmıştır. Toplumun her tabakasından insanın ziyaret ettiği ve birlikte hoşgörü kültürü içerisinde zaman geçirdikleri bu mekânlar, açık ve kapalı işlevleri yönüyle Osmanlı toplumunda müstesna bir yere sahip olmuştur. Aynı zamanda, kahvehanelerde gerçekleşen kültürel etkileşimler, farklı toplum kesimlerinin birbirlerini daha yakından tanımalarına, ortak değerler etrafında bir araya gelmelerine olanak tanımıştır. Bu sayede, âşık kahvehaneleri sadece birer sosyal buluşma noktası olmanın ötesinde, bir köprü işlevi de üstlenmişlerdir. Bu makalede, geleneksel halk hikâyeciliğinin Osmanlı dönemi âşık kahvehanelerindeki bağlam, yapı ve şekil, içerik ve işlev özellikleri tüm yönleriyle değerlendirilecek ve bu mekânların Osmanlı toplumundaki yeri ve önemine vurgu yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Âşıklık Geleneği, Âşık Kahvehaneleri, Sözlü Gelenek, Halk Hikâyeciliği, Kahvehaneler.

* Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri, Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/Türkiye, iaroglu@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4051-3700

** Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir/Türkiye, zulfikarbay@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9515-5408

THE FUNCTION OF OTTOMAN PERIOD MINSTREL COFFEEHOUSES

Abstract

One of the oldest places where traditional folk storytelling is practiced is the Ottoman minstrel coffeehouses. The Ottoman period minstrel coffeehouses differ from other coffeehouses in many ways, both in terms of context, structure and form, as well as content and function. It is possible to mention many elements that make these coffeehouses special. The inhabitants of the period used these places for resting, having a good time, having fun, socializing, discussing political and social issues, trading, receiving news, intelligence and many other purposes. These special places, where the tradition of minstrelsy, which has an important place in the traditional oral narrative tradition, was performed, were also among the places frequented by statesmen and travelers. Many travelers especially mentioned these places in their diaries and travelogues. In terms of their socio-cultural and economic functions, the Ottoman Period minstrel coffeehouses stand out as places that were effective in the enlightenment of society and the spread of different ideas and opinions in society. These places, which made it possible for the neighborhood culture to become widespread and feelings and thoughts to become open to social sharing, functioned as community centers of the period. In this period when literacy was not yet internalized by the society of the period, minstrel coffeehouses were places where the oral narrative tradition was performed, as well as places of education, training and reading activities. These places, where people from all strata of society visited and spent time together in a culture of tolerance, had an exceptional place in Ottoman society with their open and closed functions. In the context of this article, the context, structure and form, content and function of traditional folk storytelling in the Ottoman period minstrel coffeehouses will be evaluated in all aspects and the place and importance of these places in Ottoman society will be emphasized.

Keywords: Minstrel Tradition, Minstrel Coffeehouses, Oral Tradition, Folk Storytelling, Coffeehouses.

Giriş

Kahvehaneler Türk kültüründe çok yönlü işlevleri olan bir sosyokültürel mekânlardır. Anadolu'da görülmeye başladığı 16. yüzyıldan bu yana kültür hayatımızda yer alan bu mekânlar çeşitli kesimlerden insanların ve meslek mensuplarının toplandığı bir araya geldiği yerler olmuştur. Bu gruplardan birisi de âşıklardır. Hatta kahvehanelerde bir araya gelen âşıklar sonraları kendi adları ile anılacak olan âşık kahvehanelerinin oluşmasına da zemin hazırlayacaklardır.

Kahvehane, özellikle Türk halk kültürü içerisinde kültür taşıyıcı önemli bir kavram olarak karşımıza çıkar. Şehirleşmeye bağlı mahalle kültürünün oluşması ve insanların iletişim ihtiyacının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan bu mekânlar, kendilerine has tasarım ve işlevleriyle dünden bugüne var olagelmışlerdir. Anadolu topraklarında yaklaşık olarak beş yüz yıllık bir mazisi olan bu mekânlar, halkbilimi ve halk edebiyatı açısından da önem atfeden bir araştırma sahasıdır. Günümüzde oyun, sohbet, eğlence, iletişim, okuma, yeme ve içme gibi maksatlarla kullanılan kahvehaneler; özellikle modernleşme öncesi Osmanlı toplumunda, geleneksel sözlü kültürün icra edilip kuşaklar arası aktarıldığı mekânlar olmuşlardır. Ayrıca bu mekânlar, geleneksel sözlü anlatı geleneğinin de icracısı konumunda olan sanatçıların, usta-çırak ilişkisini devam ettirdiği özel toplum merkezleri işlevini görmüştür (Durmaz, 2020: 112-113).

Osmanlı döneminde ilk kahvehanenin açılışı yaklaşık olarak XVI. yüzyılın ortalarına denk gelmektedir. Tarihî kayıtlarda bu mekânların 1543 ile 1555 seneleri arasında hizmete girdiğine dair birbirinden farklı referanslar söz konusudur (Düzgün, 2005: 22-23; Kuzucu ve Koz, 2015: 133; Durmaz, 2020: 112-113). Peçevi İbrahim Efendi, 1554 senesine kadar İstanbul ve Rum ilinde kesinlikle hiçbir kahvehanenin var olmadığını, ilk kahvehanenin Halep'ten gelen Hakem adında bir şahısla Şam'dan gelen Şems adındaki başka bir şahıs tarafından Tahtakale'de ortaklaşa açıldığını ifade etmiştir (1981: 258). I. Ahmet devrinde de günümüz kahvehane formatındaki mekânların 1615 senesinden itibaren giderek çoğaldığı bilinmektedir (Ünver, 1963: 44). Ayrıca birçok seyyah ve araştırmacı da özellikle İstanbul ile ilgili izlenimlerinden bahsederken bu kahvehanelere değinmişlerdir. Fransız seyyah Gérard de Nerval, XIX. yüzyıldaki İstanbul kahvehanelerini iç mekân başta olmak üzere tasvir eder ve günlük yaşamın gürültüsünden uzaklaşmak isteyen insanların eğlenmek için bu mekânlara gelerek meddahların anlattığı hikâyeleri saatlerce dinlediğinden bahsetmektedir (1984: 95-96).

Osmanlı döneminde birçok kahvehanenin sanat, edebiyat ve özellikle de halk edebiyatı ile bağlantısından söz etmek mümkündür (Düzgün, 2005: 38). Bu kahvehaneler içerisinde özellikle âşık kahvehanelerinin bağlam, yapı ve şekil, içerik ve işlev özellikleri yönüyle önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Kahvehanelerin açılmasıyla âşık edebiyatının sistemleşmesinin XVI. yüzyıla tesadüf etmesi sonucu, İstanbul kahvehanelerinin halk hikâyeciliğinin ve saz ustalığının önemli merkezlerinden biri olduğu görülmektedir (Durmaz, 2020: 114). Genel olarak hayatını din eksenli merkezler çerçevesinde şekillendiren dönem insanı için âşık kahvehaneleri; eğlence, hoşça vakit geçirme ve sohbet edebilmenin yeni vazgeçilmez adı olmuştur (Çobanoğlu, 2000: 129; Durmaz, 2020: 114). Âşık kahvehaneleri sonraları, “semai kahvesi” ve “çalgılı kahve” gibi mekânlarla da birlikte anılmışlardır (Düzgün, 2005: 27).

Âşıklar, bu kahvehanelerde hünerlerini sergilerken saz çalar, karşılıklı atışmalar yapar ve halk hikâyeleri anlatırlardı. Bu hikâyeler bir yönüyle dönem insanının roman ihtiyacını da karşılamış olurdu. Âşıklar tarafından kahvehanelerde icra edilen bu hikâyeler, sonraları matbaanın da yaygınlaşmasıyla birlikte kitap olarak basılmış ve böylelikle halk arasında daha bilinir hale gelmişlerdir (Duvarcı, 2012: 82; Durmaz, 2020: 115). Tanzimat'ın ilanından sonra birçok toplumsal kurumda değişim ve dönüşüm süreci de baş göstermiştir. Bu değişim ve dönüşüm sürecinden kahvehaneler de nasibini almıştır. İstanbul'da, Fransız kültürünün etkisiyle okuma salonlarının sayısının artmasıyla birlikte kahvehanelerin bir benzeri yapıda olan kıraathaneler de yerini almıştır. Ayrıca, XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde kahve ile birlikte çayın da kahvehanelerde ve kıraathanelerde bilinen ve sıklıkla tüketilen bir içecek olduğu bilinmektedir (Düzgün, 2005: 26-27).

Âşık kahvehaneleri ortaya çıktığı dönemden günümüze önemli kültürel ve sosyal işlevlere sahip olmuşlardır. Başta âşıklık geleneğinin şehir hayatı içinde icra ortamları olmak üzere geleneğin yaşatıldığı ve ustalarınca icra edildiği mekânlar olması geleneğin yüzyıllarca yaşatılması ve

aktarılmasında kahvehaneler âşıklık geleneğinin önemli mekânları sayılmışlardır. Ama sonraları gelişen şartlar ve teknolojiler sebebiyle eski görevlerini ve cazibesini kaybetmeye başlamıştır. Çalışmamızda 16. yüzyıldan itibaren kültür hayatımızda yer almaya başlayan âşık kahvehaneleri ve bu kahvehanelerin âşıklık geleneğinin bir icra mekânı olmaları ve âşık hikâyelerinin anlatıldığı yerler olması hususunda değerlendirmeler ve âşık kahvehanelerinin kültürel işlevleri yer alacaktır.

1. Toplumsal Yapısı ve İşlevleri ile Kahve ve Kahvehaneler

Kahve ve kahvehanelerin yüzyıllardır kültür, sosyal, ticari ve siyasi hayatta dikkat çekici ve farklı bir yeri olmuştur. Bir bitkinin içilmesi ve bu durum ile birlikte pek çok unsurun ortaya çıkması kahve ve kahvehanelerin insan hayatında ne kadar önem arz ettiğini görmemiz açısından dikkate değerdir.

Başlangıçta Habeşistan'da yiyecek olarak ortaya çıkan kahve, XV. yüzyılın başlarında Yemen'de, XVI. yüzyılın başlarında Mekke ve Kahire'de, ortalarında ise İstanbul'da tanınmaya başlamış ve sonrasında ise Avrupa'ya ulaşmıştır. O dönemde kahvenin Osmanlı toplumunda özellikle de İstanbul'da tanınması ve içilmeye başlanması üzerine kahve hakkında kamuoyunda sosyal, kültürel, dini ve siyasi tartışmalar da yaşanmıştır. Sonraları ise kahvenin içilmesi, kahve içimi, ikram edilmesi ve sunumu çerçevesinde gelenekler oluşmuştur. Böylece sosyal hayatta, halk kültürü, edebiyatta ve geleneklerde kahve kahvehanelere dair unsurlar yer almıştır (Bostan, 2001: 202-205).

Kahvehaneler, Türkiye başta olmak üzere bütün İslam dünyası için Müslümanların gündelik hayata ait bir mekânı olarak öne çıkmıştır. Kahvehaneler insanların, bir araya gelip çeşitli konularda konuştukları, hoşça vakit geçirdikleri, dinlenmelerini sağlayan ve eğlenme alışkanlıklarını değiştiren mekânlar olarak görülmüştür. Böylece yeni bir hayat tarzı meydana getirerek Türk halkının kültürünü etkileyip değişim ve dönüşümlere neden olan sosyokültürel bir kurum olmuşlardır (Çobanoğlu, 2007: 36).

Özkul Çobanoğlu (2007: 45) âşıkların hayatları etrafında teşekkül eden halk hikâyelerinin mekânı olan kahvehanelere dair şu tespitleri yapmaktadır:

“Âşık tarzı icra töresinin kahvehane ortamına göre şekillenişini ve kahvenin sosyal ilişki vasıtası olarak yaygın bir içecek haline geliş sürecinde ve Türk-İslam dünyasında kahvehanelerin kurumlaşma olgusunun oluşumunun belki de en bariz izleri ve söz konusu vetirenin adeta topoğrafyasını ortaya koyan en mühim deliller âşıkların hayatları etrafında teşekkül etmiş halk hikâyelerinde yer almaktadır. Söz konusu hikâyelerin hemen hemen tamamında âşıklık sanatının icra edildiği en önemli mekân kahvehanelerdir”

Kahvehaneler kamuya açık alanlar olarak çeşitli meslek gruplarının da uğrak merkezi olmuştur. Mahalle kahvehaneleri, esnaf kahvehaneleri, yeniçeri kahvehaneleri, tulumbacı kahvehaneleri, meddah ve semai kahvehaneleri gibi pek çok adla anılan bu mekânlardan biri olan Âşık kahvehaneleri de aynı meslekten olan âşıkların adeta toplanma alanları olmuştur. Böylece Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen ve sistemli bir sosyal ve kültürel yapı içerisinde yer alan âşıklar ustalıklarını, sanatlarını, hikâye anlatma taraflarını sistematik ve fonksiyonel olarak icra etmişlerdir. Kendi tarzlarını da oluşturdıkları için kahvehanelerin kültürel ve sosyal etkisi sebebiyle “Kahvehane şairi” olarak anılmaları da geleneğin âşık-kahvehane ilişkisini göstermesi bakımından dikkat çekmektedir (Çetin, 2020: 55-56). Kahvehaneler zamanla âşıkların fasıl icrasını gerçekleştirdiği, saz çalıp şiir söylediği, atışma yaptıkları, hikâye anlattıkları mekânları haline gelmiştir (Düzgün, 2011: 251). Böylece kahvehaneler özellikle de âşık kahvehaneleri kendine has özellikleri ile normal kahvehanelerden farklı bir işlevleri olan mekânlar haline gelmiştir.

Ahmet Yaşar, İslam Ansiklopedisi'nin “Kahvehane” maddesinde kahvehanelerin siyasi, sosyal konuların konuşulduğu alanlar olması yanında sözlü kültür ortamlarının yaşatıldığı mekânlar olarak öne çıkmasıyla ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Yazılı kültürün yaygın olmadığı modernleşme öncesi Osmanlı toplumunda kahvehaneler sözlü kültürün tesis ve devamının en önemli araçlarından biriydi ve kuruldukları zamanlardan itibaren müdavimleri için okuma salonu olarak da hizmet vermişti. Kahvehanelerde sadece edebiyat sohbetleri değil çeşitli gösteri ve oyunlar da yapılıyordu. Kahvehane aynı zamanda Karagöz ve meddah gösterilerinin sunulduğu ve âşıkların yeteneklerini ortaya koyduğu

en önemli mekândı. Özellikle âşık ve meddah kahvehanelerinde sanat icra ediciler, bir taraftan kahvehane müdavimlerini eğlendirirken diğer taraftan onlara kültürel bir birikim de aktarırlardı. Bu eğitici rollerinden dolayı kahvehanelere “mekteb-i irfan” ve “medresetü'l ulema” denilmiştir” (Yaşar, 2019: 3-4).

Görüldüğü gibi kahvehaneler uzun bir dönem sözlü kültürün ve âşıklık geleneğinin önemli icra mekânları olarak Osmanlı döneminde belli sosyal ve kültürel fonksiyonları sağlamıştır.

2. Âşıklık Geleneği ve İcra Mekânları

Millî edebiyat geleneği veya sözlü edebiyat geleneği olarak da adlandırılan Türk halk edebiyatı içerisinde yer alan ve ozanlık geleneğinin de devamı sayılan âşıklık geleneği sahip olduğu özellikleri, icracıları ile icra ortamı ve mekânları ile Türk halk edebiyatı ve şiirini de gücünü de göstermektedir. Ozanlık ve âşıklık sözün ve sazın bir araya geldiği bir gelenektir.

Fuad Köprülü, İslamiyet’ten önceki Türk edebiyatı ile ilgili değerlendirmeler yaparken bu edebiyatın yabancı etkilerden uzak, millî özellikleri yansıtan, halk her kesiminin sözlü ortamlarda söylenen şiirleri anladığından bahseder. Ayrıca elinde kopuzu ile ozanların oba oba dolaşarak “sığır”, “yuğ” ve “şölen” gibi özel ve genel toplantılarda millî karaktere sahip destan ve hikâyeler, türküler söyleyen şairler olarak bu yönlerinin dışında sahip oldukları falcılık ve sihirbazlık marifetlerini anlatır (Köprülü, 1981: 11). Bu özellikleri ozanlık geleneğinin âşıklık geleneğine dönüşmesi ve bu dönüşüm ve değişim süreci sonrası ortaya çıkan farklılaşmaların anlaşılmasında önemlidir.

Sözlü kültür ve bu kültüre ait olan özellikler âşıklık geleneğinin kökenini anlama ve görme yönüyle önemlidir. Dursun Yıldırım *Türk Bitiği Araştırma İnceleme Yazıları* adlı eserinde sözlü gelenek şiir sanatının söz, yaratıcı, mûsikî ve dinleyici olmak üzere dört ana öğesinin olması gerektiğini belirtir (Yıldırım, 1998: 180). Fatma Ahsen Turan ise bu dört unsurun yanında geçmişten geleceğe sözlü gelenekte Türk halk şiirini taşıyan aktarıcıların ve icracıların da eklenmesinin gerektiği kanaatini taşımaktadır (Turan, 2024: 21). Böylece icra ve dinleyici yanında gelenek aktarıcısı icracıların sözlü geleneğin yaşatılmasındaki rolü de ortaya çıkmaktadır.

Âşık tarzı şiir geleneği Anadolu’da 16. yüzyılda kendini hissettirmeye başlamıştır. Sonrasında kahvehanelerin sosyal hayatta yer almasıyla birlikte âşık tarzı geleneğinin yeni unsurlarla beslenerek yeni bir sanat kolu oluşturdukları görülür. 17. yüzyıl ortalarında âşık kahvehanesi geleneğinin iyice yerleştiğini söylemek mümkündür. Fakat 20. yüzyılın başları ile birlikte ortaya çıkan gelişme ve değişimlerin âşıklık geleneğinin en güçlü icra mekânı olan âşık kahvehanelerinin eski işlevini kaybetmeye başlamasına neden olmuştur (Düzgün, 2011: 251-254). Ortaya çıkan gelişme ve değişimlerin sözlü kültür ortamlarında meydana çıkardığı olumsuz durum geleneğin kaybolacağı anlamı taşımaz. Gelenek karşılaştığı değişim ve gelişmeler karşısında dinamik yapısını korur ve temsilcileri geleneği yaşatma imkânı bulursa gelenek yeni formlarda kendini gösterir. Âşıklık geleneği de sahip olduğu dinamik yapısıyla yüzyıllar içinde değişim ve gelişmelerle yaşamaya devam etmiştir.

Günümüzde de özellikle büyük şehirlerde yer alan âşık kahvehanelerinin âşıklık geleneğini sürdürmesi geleneğin canlılığını muhafaza etmesi yönüyle önemlidir. Erdem Özdemir (2016: 1157) kahvehane kültürünün köy merkezli bir mekân gibi anlaşılrsa da aslında kent kültüründen doğan bir yapı olduğu ve yaşam dinamiklerindeki yapısal özellikleri dönüşümler nedeniyle tekrar taşradan büyükşehirlerle gelerek bir dönüşüm gösterdiğini belirtir. Böylece kentlerde de katılımcı potansiyeli ile de âşık kahvehaneleri merkezi bir özellik göstererek âşıkların sanatlarını icra etmek ve geçimlerini sağlamak uğrak yerleri olmuştur. Bunun yanında günümüzde geleneğin dijital kültür ortamlarına da taşındığı görülmektedir. Âşık kahvehanelerinin mekânsal olarak kaybolmaya başladığının düşünüldüğü günümüzde sosyal medya sayesinde yeni mekânların teşekkül ettirilmesi de ayrıca dikkate değerdir. Geleneğin güncellemesi olarak da değerlendirilebilecek bu durum sosyal medyada sanal ortamdaki internet sitelerinde sanal kahvehaneler olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin 23 Şubat 2011 tarihinde Âşık Cemal Divanî ile Hacer Alioğlu Yakuti tarafından “Âşıklar Kahvesi” adıyla kurulan grup geleneğin sanal ortama taşınmasında bir görev ifa etmektedir (Sezgin, 2023: 16). Böylece âşıklık geleneği dijital platforma taşınarak geleneğin değişimi ve dönüşümü günümüzde kendini göstermiş olmaktadır.

Âşık kahvehaneleri sosyal hayatımızda görülmeye başlamasıyla birlikte geleneğin bazı hususları da kahvehanelerin yeni âşık mekânları olmasıyla birlikte âşık kahvehaneleri de kendine mahsus özellikleri taşıması, geleneğin taşıyıcı ana mekânlarına dönüşmesi, yeni çırakların yetişmesine zemin hazırlaması gibi gelenek ustaları âşıkların ana mekânları olmuştur (Balkaya, 2013: 885). 16. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı toplumunda canlılığını koruyan Âşık kahvehaneleri günümüzde eski canlılığını muhafaza edememesine rağmen günümüzde Erzurum, Kars, Sivas, Kayseri, Ankara, Kocaeli, Tekirdağ, Çorlu, Gebze, Yarımcı gibi şehirlerde ve ilçelerde çeşitli kurumların, belediyelerin, vakıfların ve derneklerin destek ve gayretleriyle gelenek yaşatılmaktadır (Yılmaz, 2024: 422). Günümüzde ise, âşıklık geleneğinin temel icra mekânları olan kahvehaneler ve köy odaları, düğün meydanları, meşk ortamları varlıklarını devam ettirmekle birlikte kent merkezli yeni icra bağlamları da ortaya çıkmaya başlamıştır (Fidan, 2017: 40). Bu durum doğal olarak gelenek ve gelenek temsilcisi âşıklar açısından yeni durumların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Gelenekler; icra mekânları, icracıları ve bu icranın gerçekleştiği ortamları ile varlıklarını sürdürebilir. Eğer geleneğin yaşatılması, geleceğe aktarılması ve sürdürülebilirliği yönüyle gelecekte yer alması isteniyorsa geleneğin icracılarının desteklenmesi ve icra mekânlarının yaşatılması gerekmektedir. Gelenekler zaman içinde değişime uğrayabilir, yeni mekânlar ortaya çıkabilir. Bunun olması için de âşıklık geleneği yönüyle söylemek gerekirse âşıkların sanatını icra edecek ortam ve mekânların sağlanması ve oluşturulması için çeşitli kurum ve kuruluşlara ayrıca bir görev düşmektedir.

3. Osmanlı Dönemi Âşık Kahvehanelerinin İşlevleri

Osmanlı dönemi âşık kahvehanelerinin başta bağlam, yapı ve şekil, içerik ve işlev özellikleri yönüyle farklılık arz ettiğini ifade etmek mümkündür. Eldeki bilgi ve veriler ışığında Osmanlı döneminde, kahvehanelerin ilk açılışından son dönemlerine kadar bir takım değişim ve dönüşüm süreçlerinden geçtiği bilinmektedir. Başta kişiyi “*dinsel bir gerekçe ile zikir esnasında uyanık tutmak için tarikat çevrelerinde kabul gören kahvenin içecek olarak satışa sunulduğu ilk mekânlar camilerin çevresinde kümelenmişti*” (Düzgün, 2005: 36). Zaman içerisinde dinî mekânların çevresinden taşarak şehrin farklı bölgelerinde de açılmaya başlanan kahvehaneler; eğlencenin, dinlenmenin, bilgilenmenin, politik tartışmaların yapıldığı bir kültür merkezi hâline gelmiştir (Düzgün, 2005: 36). Âşık kahvehanelerinin yaygınlaşması ile birlikte, özellikle erkekler için uzun saatler dışa açılmanın dolayısıyla sosyalleşmenin ve yakın çevreleriyle birlikte sohbet edebilmelerinin imkânı doğmuştur. Osmanlı döneminde İstanbul, özellikle birçok yerli ve yabancı ziyaretçinin uğrak yeri olmaktadır. Anadolu’dan ve Osmanlı’ya bağlı birçok eyaletten insan, özellikle İstanbul’u görmek için heves ediyordu. İstanbul’a gelen yerli ve yabancı her kesimden insanın ilk uğrak yerlerinden biri, kahvehaneler özellikle de eğlencenin, şiirin, musikin ve gösteri sanatlarının merkezi olan âşık kahvehaneleri olmuştur (Düzgün, 2005: 36).

Âşık kahvehanelerinin en büyük işlevlerinden biri bu mekânların bir kültür ve sanat merkezi olmalarıydı. Bu kahvehaneler diğer dini mekânların aksine kısıtlayıcı ve belli başlı kıstasları olan yerler değildi. Herkes istediği kılık-kıyafetle ve istediği zaman dilimi içerisinde bu mekânlara gelir, gönüllüce sohbet eder ve temâşada bulunurdu. Bir yönüyle bu mekânlarda hayatı kuşbakışı gözlemlemek; farklı kültür, din ve inanışa sahip insanlarla bir arada vakit geçirme imkânı doğardı. Âşık kahvehaneleri bu yönüyle “*mekteb-i irfan*” veya bir “*halk üniversitesi*” vazifesi görürdü (Düzgün, 2005: 36). Osmanlı dönemindeki âşık kahvehanelerinin halkın sanat ve kültür ihtiyacını karşılayan en önemli müesseselerden biri olduğunu ifade etmek kanaatimizce yanlış olmayacaktır. Kitapların, mecmuaların ve şiirlerin okunduğu âşık kahvehanelerinde; tavla ve satranç oynanır, meddah, gölge oyunu ve kukla gibi geleneksel gösteri sanatları icra edilirdi (Peçevi, 1981: 257-258; Durmaz, 2020: 117). Bu kahvehanelerde ayrıca müzik aleti olarak sadece saz kullanılmamıştır. Sazın yanında çok çeşitli çalgı aletlerinin de icra edildiği bilinmektedir (Şahbaz, 2007: 58). Bu mekânlarda sanatını icra eden sanatçıların varlığı kahvehane sahibi için de büyük bir memnuniyet kaynağıydı. Zira kahvehaneye gelen müşteriler mekânda icra edilen gösteriler sayesinde saatlerce burada oturur, çay ve kahvelerini keyifle yudumlardı. Bu hareketlilik ve tüketim, kahvehane sahibi için de büyük bir gelir kapısı anlamına gelirdi (Durmaz, 2020: 123).

Âşık kahvehaneleri, çeşitli unsurları bir araya getirerek zengin bir kültürel mekânın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Halk edebiyatı ürünlerinin icra mekânı olarak âşık kahvehanelerinin seçimi tesadüfî değildir. Bu mekânlarda sanatsal aktivitelerin icra edildiği çok yönlü ve işlevsel bir yapı söz konusudur. Birlikte yaşama kültürünün tesis edildiği âşık kahvehaneleri, sözlü geleneğe ait unsurların yaratıldığı, aktarıldığı ve güncellendiği müstesna mekânlardır (Durmaz, 2020: 126). Sanatın, sanatçının ve mekânının şahsiyet kazandığı bu mekânlar; köyden, kasabadan, Anadolu'nun farklı şehirlerinden ve yabancı ülkelerden gelen insanların damak, göz ve ruhlarına hitap etmek maksadıyla özel bir iç mekân tasarımına tabi olmuşlardır. Bu tabilik kendiliğinden ve doğal bir sürecin sonucunda gelişmiştir. Kahvehanedeki duvarlarda asılı olan kilimler, âşıkların görselleri ve çalgı aletleri buraya gelen konukları farklı bir atmosfere girdiklerini hatırlatırcasına mekânda öne çıkan unsurlar olarak dikkat çekerd. Bu kahvehanelerde âşıkların eserlerini icra edebilecekleri küçük bir meydan ya da bir yükselti bulunurdu. Seyircilerin, âşığı ve icra edilen sanat eserini rahatlıkla takip edebilmeleri için bu alanı kahvehane sahibi özel bir biçimde dizayn ederdi. Âşık kahvehanelerindeki bu düzen ve sahneleme tekniği sonraları diğer gösteri tekniklerini ve temsilcilerini de etkilemiştir. Bu bağlamda meddahlık ve gölge oyunu gibi gösteri sanatları çoğunlukla âşık kahvehanelerinde icra edilmiştir (Düzgün, 2005: 9-40).

Kahvehanelerin ilk müdavimleri arasında genellikle entelektüel kesimden insanlar bulunmaktaydı (Saraçgil, 1999: 33). Klasik Osmanlı devrinin özellikle 17. ve 18. yüzyıl âşıklarının okuma yazma oranının yüksek olması ve divan şiirinin mazmun ve kalıplarını kullanarak şiirlerini söylemesi geleneğin o dönemdeki özellikleri yönüyle öne çıkmaktadır (Başaran, 2022:441). Âşık kahvehaneleri, bir düşünce ve fikir merkeziydi. Bu mekânlar görgü ve nezaketin önemsendiği, kendine göre kural ve kaidelerin olduğu mekânlardı. Buralarda konuşurken kimse kimseyi rahatsız etmez, herkes bir diğerine saygı ve muhabbet çerçevesinde yaklaşırdı. Toplumun farklı kesimlerinden insanlar statülerine bakılmaksızın bu mekânlara gelir; duygu ve düşüncelerini nezaket çerçevesinde paylaşırdı. Toplumu ilgilendiren ekonomi, siyasi ve ahlaki konular burada hoşgörü atmosferi çerçevesinde istişare edilirdi (Düzgün, 2005: 40-41). Bir yönüyle bu kahvehaneler “*bir kulüp, irfan yuvası, sosyal yardımlaşma cemiyeti niteliğine sahipti*” (Abdülaziz Bey, 2023). Burada sadece özel değil; toplum menfaatine dönük meseleler tartışılır ve toplumsal kamuoyu yine bu mekânlarda tesis olunurdu. Bu kahvehanelerin müdavimlerini genel olarak erkekler oluşturmaktaydı. Sabahın erken saatlerinden gecenin ilerleyen saatlerine kadar bu mekânlar açık olurdu. Kahvehane ile ilgili hemen hemen kaleme alınan birçok eserde memurların, bürokratların, aydınların, politikacı, sanatçı ve toplumun birçok kesiminden insanın buraların müdavimi olduğu bilgisine ulaşmak mümkündür. Aynı meslek grubundan olanların belli bir süre sonra aynı kahvehaneleri tercih etmesi ya da belirli etkinliklerin benzer kahvehanelerde yapılması sonucu bu yerlerle ilgili yeni adlandırılmalara gidilmiştir. Âşıklar kahvesi, çalgılı kahve, garipler kahvesi, kuşçu kahve, karagöz kahvesi, emekli kahvesi bu adlandırmalardan bazılarıdır (Düzgün, 2005: 45). Burada bahsedilen kahvehanelerden biri de semai kahveleridir. 19. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul’da yer alan âşık kahvelerinin çalgılı kahvelere dönüştüğü görülür (Kaygılı, 2007: 37-38). Böylece mekânın fonksiyonlarında da değişme doğal olarak olmuştur.

Âşık kahvehaneleri, tasavvuf dünyasının kendine yer bulduğu önemli yaşam alanlarından biriydi. Bu kahvehanelerin saray, konak yaşantısı ve dini mekânlara alternatif bir biçimde ortaya çıktığı düşünülecek olunursa (Çobanoğlu, 2000: 54), dine ait bazı unsurların bu mekânlarda da izlerini takip etmek mümkündür (Artun, 2001: 43-44). Osmanlı dönemi kahvehaneleri çeşitli meslek mensupları ve esnaf gruplarının ortak mekânı olarak pek çok konunun konuşulduğu sosyal merkezler olmuştur. Âşık kahvehaneleri de bu mekânlardan birisi olarak geleneğin icracıları ve sanatçıları olan âşıkların ortak mekânları olarak da dikkat çekmektedir.

Osmanlı dönemi âşık kahvehaneleri, halk kültürünün taşınmasında, sosyokültürel etkileşimin tesisinde ve kolektif kimliğin inşasında benzersiz roller üstlenmiştir. Bu mekânlar; edebiyat, musiki, tiyatro ve dini anlatıların buluştuğu çok işlevli alanlar olmakla kalmamış, aynı zamanda halkın kendini ifade etmesine, eğitmesine ve estetik birikimini geliştirmesine katkı sunmuştur. Bugün geleneksel kahvehanelerin fiziki yapıları büyük ölçüde kaybolmuş olsa da onların taşıdığı kültürel ve simgesel anlamlar, yeni iletişim ortamlarında varlığını sürdürmekte ve âşıklık geleneğini geleceğe taşımaktadır. Bu nedenle, kahvehane kültürünün ve âşık kahvehanelerinin tarihsel bir nostalji unsuru

olarak değil, canlı ve güncellenebilir bir kültürel pratik olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Sonuç

Geleneksel unsurların yaşatılması ve aktarılmasında icra ve temsil imkânı buldukları ortam ve mekânların etkisi büyüktür. Sözlü kültür ortamları geleneğin aktarılmasında böylece aktarılan (anlatılan) metin, aktarıcı (anlatıcı) ve dinleyici (halk) gibi unsurları da bir araya getirmektedir. Âşık kahvehaneleri ortaya çıkmaya başladığı 16. yüzyıldan itibaren halk edebiyatı içerisinde yer alan Âşıklık geleneğinin de icra edildiği mekânlar olarak o dönemin sosyokültürel şartları ve özellikleri ile geleneğin yaşatıldığı, icra edildiği, aktarıldığı, gelenek ustaları olan âşıkların himaye edildiği şehir merkezli kültür, sanat ve edebiyat mekânları olmuşlardır.

Kahvehaneler Anadolu'da toplum hayatında bir araya gelme, toplanma, vakit geçirme, konuşma ve istişare etme gibi işlevleri ile öne çıkan mekânlardan biri olmuştur. Kahvehanelerin özellikleri ve âşıkların uğrak mekânlarından birisi olması sebebiyle sonraları âşıkların bir araya geldikleri, sanatlarını icra ettikleri, atışmaların olduğu, âşık hikâyelerinin anlatıldığı mekânlar olarak âşık kahvehaneleri bir meslek grubunun da bir araya geldiği ortamlar olarak âşıklık geleneğinin sosyokültürel icra ortamları haline gelmiştir.

Âşık kahvehanelerinin bir yönüyle “mekteb-i irfan” ve “halk üniversitesi” olarak tanımlanması, bu mekânların eğitimsel rolüne işaret etmektedir. Yazılı kültürün henüz yaygınlaşmadığı Osmanlı toplum yapısında, kahvehaneler sözlü geleneğin ve kültürel aktarımın en dinamik ortamları olmuştur. Burada gerçekleşen anlatılar, yalnızca bireysel deneyimlerin aktarımıyla sınırlı kalmayıp kolektif belleği şekillendiren, dini, ahlaki ve estetik değerlerin pekiştirildiği pedagojik işlevlere de sahiptir. Kahvehanelerdeki usta-çırak ilişkileri, geleneğin sürdürülebilirliğini sağlamakla kalmamış; aynı zamanda farklı toplumsal katmanların sanat, edebiyat ve kültür etrafında kaynaşmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda âşık kahvehaneleri, toplumun farklı kesimlerinin bir araya gelerek hoşgörü, saygı ve karşılıklı etkileşim içerisinde kültürel üretimde bulunduğu alanlar olarak, Osmanlı toplumunun çoğulcu ve katılımcı yapısına da katkı sunmuştur. Âşıkların saz eşliğinde anlattıkları hikâyeler, kimi zaman bir milletin kimlik haritasını çizerken, kimi zaman bireysel duygu dünyalarının ifadesine alan açmıştır. Bu çok katmanlı anlatı yapısı, âşık kahvehanelerinin hem bireysel hem de toplumsal inşa süreçlerinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Kahvehaneler aynı zamanda modern öncesi şehir yaşamında sosyal denetim ve kamuoyu oluşumunun da bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Siyasi meselelerden toplumsal sorunlara, gündelik hayattan dini tartışmalara kadar birçok konuda fikir alışverişinin gerçekleştiği bu mekânlar, bireyin sadece tüketici değil aynı zamanda düşünsel üretici konumunda yer aldığı mekânlardır. Meddah gösterileri, karagöz oyunları ve şiirli sohbetler, kahvehaneleri birer kültürel sahneye dönüştürmüş, böylece halkın estetik duyarlılığı ve ifade biçimleri gelişmiştir. Bu yönüyle âşık kahvehaneleri, modern anlamda kamusal alanın erken örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Ancak modernleşme süreciyle birlikte yazılı kültürün yaygınlaşması, radyo ve televizyon gibi kitlesel iletişim araçlarının gelişimiyle birlikte sözlü anlatı geleneği ve onun icra mekânları olan kahvehaneler eski işlevlerini yavaş yavaş yitirmiştir. Bugün ise bu gelenek, dijital platformlar aracılığıyla yeni anlatım biçimlerine evrilmekte; sanal kahvehaneler, sosyal medya platformları ve çevrimiçi anlatı grupları aracılığıyla yeniden biçimlenmektedir. Bu dönüşüm, geleneğin zamana uyum sağlayan canlı bir yapı olduğunu göstermekte, âşıklık kültürünün dijital çağda da yaşatılabileceğini ortaya koymaktadır.

Âşık kahvehanelerinin tarihsel değerini anlamak kadar, onları geleceğin kültürel anlatı laboratuvarları olarak tasavvur etmek de önemlidir. Bu bakış açısı, yalnızca bir geleneği sürdürmek değil; onu çağın diline tercüme ederek yeniden üretmek anlamına gelir. Ve bu üretim, kültürel sürekliliğin en yaratıcı hâlidir. Günümüz dijital çağının sunduğu imkânlar, sözlü kültür geleneğinin mekân, biçim ve araç açısından yeniden üretimine olanak tanımaktadır. Geleneksel âşık kahvehanelerinde var olan anlatma, dinleme, paylaşma ve çoğul katılım ilkeleri; bugün sosyal medya platformlarında, sanal sohbet odalarında, podcast yayınlarında ve çevrim içi topluluklarda farklı biçimlerde yaşamaya devam etmektedir. Bu bağlamda, âşık kahvehaneleri yalnızca geçmişin nostaljik izleri değil; aynı zamanda çağdaş kültür politikaları çerçevesinde yeniden inşa edilebilecek birer dijital anlatı mekânı olarak düşünülmelidir.

Bu noktada ortaya çıkan temel mesele, kültürel geleneğin sadece korunması değil, aynı zamanda dönüştürülerek yaşatılmasıdır. Geleneği güncellemek, onun özünü bozmadan çağdaşlaşmasını sağlamak; sözlü kültürün dijitalleşme ile olan temasında en kritik meseleyi oluşturur. Nitekim “Âşıklar Kahvesi” gibi dijital toplulukların ortaya çıkışı, âşık geleneğinin sanal ortamlarda da sürdürülebilirliğini sağlayabileceğinin açık bir göstergesidir. Bu tür örnekler, geleneksel kültürel formların dijital mecralarda nasıl yeniden canlandırılabilir ve güncel kitlelerle nasıl ilişki kurulabileceği konusunda önemli ipuçları sunmaktadır.

Osmanlı dönemi âşık kahvehaneleri, tarihsel işlevleriyle olduğu kadar bugünün kültürel dönüşümünde sundukları potansiyellerle de dikkate değerdir. Akademik, sanatsal ve teknolojik yaklaşımlar bu geleneksel yapının çağdaş kültürle olan bağına yeniden kurabilir; bu da geleneğin sadece geçmişe değil, geleceğe de ait olduğunun en somut kanıtıdır.

Kaynaklar

- ABDÜLAZİZ BEY (2023). *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*. (Hızl.: Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ARTUN, E. (2001). *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- BALKAYA, A. (2013). “Mekân Poetikası Bağlamında Âşık Kahvehaneleri ve Âşık Üzerinde Kimi Fonksiyonlar”, *Turkish Studies Dergisi*, S. 8/1, 881-889.
- BAŞARAN, U. (2022), “Kültürel Süreklilik Bağlamında Türk Âşıklık Geleneğinde Geçiş/Kırılma Dönemleri: Tespitler ve Öneriler”, *Prof. Dr. Metin Ekici Armağanı* (Editörler: Selami Fedakar Muvaffak Duranlı), Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayını, İzmir. s. 437-450.
- BOSTAN, İ. (2001). “Kahve”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 202-205.
- ÇETİN, İ. (2020). *Türkiye Sahası Türk Halk Hikâyeciliği*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2000). *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2007). *Âşık Tarzı Edebiyat Geleneği ve İstanbul*. 2. Bs., İstanbul: 3F Yayınları.
- DURMAZ, U. (2020). “Bir Mekânın Anatomisi: Halk Edebiyatı Ürünlerinin Yaratma ve İcra Ortamı Olarak Kahvehaneler”, *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 110-129.
- DUVARCI, A. (2012). “Kültürümüzde İstanbul Kahvehaneler ve Halk Edebiyatına Katkıları”, *Batman Üniversitesi Uluslararası Katılımlı Bilim ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Batman Üniversitesi Yayınları, 75-86.
- DÜZGÜN, D. (2005). *Erzurum’da kahvehaneler ve Âşık Kahvehanesi Geleneği*. Ankara: Aktif Yayınevi.
- DÜZGÜN, D. (2011). “Âşık Kahvehanesinin Fonksiyonlarındaki Gelişim ve Değişimin Geleneğe Etkisi”, *Somut Olmayan Kültürel Miras Yaşayan Âşık Sanatı Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, (Yay. Haz. M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır), Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Halkbilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları. 263-272.
- FİDAN, S. (2017). *Âşıklık Geleneği ve Medya Endüstrisi Geleneksel Müziğin Medyadaki Serüveni*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- GÉRARD DE NERVAL. (1984). *Doğu’ya Seyahat*. (Çev. Muharrem Taşcıoğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KAYGILI, O. C. (2007). *İstanbul’da Semai Kahveleri ve Meydan Şairleri*. İstanbul: Merkez Kitapçılık Yayıncılık.
- KUZUCU, K. ve KOZ, S. (2015). *Türk Kahvesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, F. (1981). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. (Haz. Orhan F. Köprülü), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- ÖZDEMİR, E. (2016). “Sosyo-Kültürel Bir Müzik İcra Ortamı Olarak Âşık Kahvehaneleri ve Bursa Âşıklar Kahvesi”, *Rast Müzikoloji Dergisi*, C. 6, S. 1, 1153-1165.

- PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ. (1981). *Peçevi Tarihi-I*. (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara.
- SARAÇGİL, A. (1999). Kahve'nin İstanbul'a girişi (16. ve 17. yüzyıllar). H. Desmet-Grégoire ve F. Georgeon (Ed.). (M. Atik ve E. Özdoğan, Çev.). *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 27-41.
- SEZGİN, R. (2023). "Geleneğin Dijital Kültür Ortamına Aktarımı Bağlamında "Âşıklar Kahvesi", *Folklor Akademi Dergisi*, C. 6, S. 12, 12-24.
- ŞAHBAZ, S. (2007). *Geçmişten Günümüze Kahvehaneler, Kahvehanelerin Sosyal Yaşamdaki Yeri ve Önemi: Aydın Merkez Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TURAN, F. A. (2024). "Ozandan Âşığa Türk Sözlü Şiir Geleneğinin Uzun Yolculuğu", *Âşık Edebiyatı El Kitabı*. (Ed.: F. A. Turan ve P. N. Gümüştepe), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. 21-28.
- ÜNVER, S. (1963). "Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler", *Türk Etnografya Dergisi*, S.5, s.39-84.
- YAŞAR, A. (2019). "Kahvehane", *TDV İslam Ansiklopedisi*. 3. Bs., C. Ek 2, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 3-4.
- YILDIRIM, D. (1998). *Türk Bitiği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- YILMAZ, A. (2024). "Âşıklık Geleneği İçinde Kahvehanelerin Yeri ve Önemi", *Âşık Edebiyatı El Kitabı*. (Ed.: F. A. Turan ve P. N. Gümüştepe), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. 407-431.